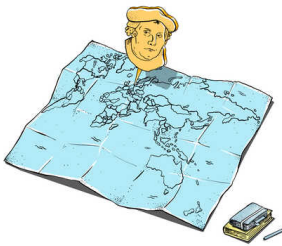

Duitsland nog altijd 'Lutherland'

illustratie gemma pauwels

500 jaar reformatie | interview | De Duitse Gründlichkeit is niet zomaar een cliché. Het is een erfenis van Maarten Luther, stelt filosoof Christine Eichel. Deel vier van een serie.

GERRIT-JAN KLEINJAN

Drank en wijn? Staatsgeheim! Daar kwam Christine Eichel achter toen ze als redactiechef van een Duits politiek magazine de kok sprak van bondskanselier Angela Merkel. Merkel mag dan publiekelijk sobere eenpansgerechten roemen, achter gesloten deuren gaat het er anders aan toe. Wie te gast is bij Merkel krijgt geen Duitse boeren- en

arbeiderskost. Nee, haar gasten krijgen exquisite spijzen en uitgelezen wijnen voorgeschoteld. Toen Eichel hierover de verantwoordelijke kok te spreken kreeg, kreeg ze al snel daarop zijn hyperventilerende baas aan de lijn. Nooit publiceren, deze tekst, luidde de zeer dringende boodschap. Discretie was het hoogste gebod. Uit de school klappen over het wijncouvert in het Kanzleramt is meer dan onwenselijk.

De Duitse journalist en protestantismekenner Christine Eichel (1959) tekent de anekdote op in haar recente boek 'Deutschland, Lutherland'. De geheimzinnigheid rondom de spijzen en de dranken in het hoofdkwartier van de Duitse politiek is veelzeggend, meent Eichel. Het laat volgens haar zien hoe de geest van het protestantisme, en in het bijzonder die van Maarten Luther, nog altijd door Duitsland gaat. Matigheid, vlijt, spaarzaamheid en degelijkheid zijn centrale begrippen. Een dure fles wijn is al snel verspilling.

Clichés? Volgens Eichel niet.

Eichels boek verscheen in Duitsland als deel van de enorme stroom Lutherboeken die in dit jubileumjaar van de Duitse drukpersen rolt. Eichels werk valt in die stapel op omdat ze veel directe verbanden ziet tussen heden en verleden. Volgens haar loopt er een rechte lijn van vroeger naar nu.

Vijf eeuwen nadat Luther zijn protest tegen de katholieke kerk begon, 'zijn we nog altijd kinderen van de Reformatie', betoogt Eichel. Met 'we' doelt ze in haar boek de eerste plaats op de Duitsers. Wat we vandaag als 'typisch Duits' beschouwen, is volgens Eichel eigenlijk 'typisch Luthers'. En, zo laat Eichel in een gesprek in haar woonplaats Berlijn weten, ook andere Noord-Europese landen met een protestants verleden, zoals Nederland, Denemarken en Zweden, delen in deze erfenis. Ook

al is de Europese samenleving verregaand gesecculariseerd, de opvattingen waarvoor Luther de basis legde leven tot op de dag van vandaag voort in onze ideeën over staat, rechtspraak, economie, onderwijs en kunst, luidt de centrale stelling van Eichel.

In een Berlijns café ligt Eichel - zelf domineesdochter - deze stelling toe: "De Reformatie was een 'totaalconcept'. Het behandelde niet alleen theologische kwesties. Het wierp ook nieuw licht op bijvoorbeeld de relatie tussen de burger en de staat, arbeid, gemeenschapszin, taal, kennis en spiritualiteit. Luthers pleidooi voor een nieuwe manier van geloven leidde tot een geheel nieuw wereldbeeld."

Hoe verklaart u dat een theologisch idee zo langdurig invloed heeft op vrijwel alle facetten van de maatschappij?

"Vóór Luther was het zo dat in de christelijke godsdienst alles in het teken stond van verlossing van de zonden. Alles was gericht op het hiernamaals, deelname aan de mis speelde daarbij een centrale rol. Luther maakt daaraan een einde door zijn interpretatie van de Bijbel. Luther zegt dat mensen geen invloed kunnen uitoefenen om wel of niet in de hemel te komen. Hij stelt daar tegenover dat mensen worden opgeroepen om God te loven in het dagelijks leven. Wie vlijtig en betrokken werkt, prijst daarmee God. Werk is niet zozeer een beroep, maar een roeping. Een timmerman is daarbij net zo verantwoordelijk als een geestelijke. Het interessante is dat bij Luther een soort 'verwereldlijking' van het geloof plaatsvond. Anders dan je misschien zou verwachten staat het kerkelijke leven bij hem niet in het middelpunt van het denken over geloof. Het geloof is bij Luther vele malen breder. Het omvat alle aspecten van het leven."

Maarten Luther maakte van het

dagelijks leven een soort kerkdienst?

"De ethische opwaardering van het dagelijks leven beperkt zich niet alleen tot arbeid. Het heeft volgens Luther ook betrekking op bijvoorbeeld de wijze waarop kinderen moeten worden opgevoed en hoe het huwelijk dient te zijn. Luther schreef het allemaal op in zijn beroemde Tischreden. Uit de Reformatie ontstaat zo wat je het protestantse levensgevoel of de protestantse levensstijl kunt noemen. Discipline, zelfcontrole en orde staan daarin centraal. Uit sociologische studies blijkt dat Duitse protestanten tot diep in de twintigste eeuw nog altijd gedisciplineerder waren dan hun katholieke landgenoten. Ze douchten bijvoorbeeld vaker. Protestanten waren tot voor kort economisch succesvoller dan katholieken."

Er zijn ook historici die stellen dat het gematigde klimaat en de gunstige geografische ligging bepalender zijn geweest. Religie is volgens hen geen doorslaggevende factor. Hoe ziet u dat?

"Natuurlijk spelen dit soort zaken ook een rol. Toch blijft het opmerkelijk dat als je bijvoorbeeld kijkt naar de statistieken van het aantal gewerkte uren in Europa, Duitsland voorop staat. Daaraan ligt een motivatie ten grondslag die niet enkel terug te voeren is op klimaat en geografie. Al in de negentiende eeuw was de protestantse mentaliteit diep verankerd in de Duitse samenleving. Grote ondernemingen waren in protestantse handen. Ook op cultureel en politiek gebied liepen ze voorop. Tot in de jaren vijftig van de vorige eeuw waren protestanten ver in de meerderheid onder professoren en politici. Ze waren zeer zichtbaar en daardoor ook oriëntatiefiguren voor grote groepen in de maatschappij. Zo plooiden de Duitse samenleving zich naar deze op protestantse leest geschoeide ideeën."

Hoe de ideeën van Luther

diepgaande invloed hadden op de cultuur van Duitsland, laat zich aldus Eichel goed illustreren aan de hand van de boekenmarkt. Duitsland is in omvang de tweede boekenmarkt ter wereld, na de Verenigde Staten. Volgens Eichel een erfenis die ook terug te voeren is op de Reformatie:

"Lezen en schrijven werd gepropageerd door het protestantse geloof. Ieder mens diende zelf de Bijbel te lezen, aldus Luther. Hij droeg vorsten op om scholen te bouwen. De bijbelvertaling van Luther moeten we dan ook zien als onderdeel van een emancipatoir programma. Gelovigen moesten zelf de bronteksten lezen, zonder tussenkomst van geestelijken. Dit leidde in Duitsland al heel vroeg tot een grote interesse in boeken. Vergeleken met Frankrijk en Engeland waren er in Duitsland veel meer mensen die konden lezen en schrijven. Die bijzondere positie voor het geschreven woord is gebeven. Ook al verzelfstandigt die status zich van de religieuze context. Al in de achttiende eeuw verdringt de roman het religieuze boek."

U verklaart de gehele Duitse samenleving vanuit de Reformatie. In uw boek gaat u voorbij aan de Verlichting en de Franse Revolutie. Hebben die in uw ogen minder invloed gehad?

"Natuurlijk hebben deze zaken grote invloed gehad. Maar in Duitsland zijn dit soort ontwikkelingen heel specifiek gekleurd. Laten we bij de Verlichting blijven. Het is niet voor niets dat de Duitse Verlichting voornamelijk door protestanten werd vormgegeven. Lessing, Kant, Schiller, Goethe - het waren allemaal protestanten. De Verlichting bloeit in Duitsland op uit de vruchtbare bodem die Luther had gelegd. Hij was het immers die het idee lanceerde van persoonlijke verantwoordelijkheid en individuele vrijheid als het op geloofszaken aankomt. Dat is een zeer moderne gedachte. Het was een aanzet voor individualisme. Kijk je naar het

boek 'Nathan der Weise' van Lessing - overigens een domineesoon - dan staan daarin tolerantie en individualisme centraal. Het gehele culturele leven in de Duitse verlichting werd gedomineerd door protestanten. Hun ideeën dat de mens vrij is in al zijn beslissingen zijn uiteindelijk terug te voeren op Luther."

Heeft wat u 'het protestantse levensgevoel' noemt nog overlevingskansen in een gesecculariseerd en multicultureel land?

"Religie speelt geen grote rol meer in de maatschappij. Toch zijn veel waarden die Duitsers belangrijk vinden terug te voeren op de Reformatie en de protestantse traditie. Ze hebben ze zich losgemaakt van de oorspronkelijke context. Ik kan geen voorspellingen doen, maar op dit moment zijn zaken als de waardering voor stiptheid en vlijt nog zaken die in hoge mate gewaardeerd worden. Dit zijn mentaliteiten die niet opeens verdwijnen als mensen niet meer naar de kerk gaan. Het protestantisme mag als religie dan niet meer belangrijk zijn, de geest van het protestantisme is er nog wel degelijk."

Sporen van de Reformatie

Trouw staat uitgebreid stil bij 500 jaar Reformatie. Maarten Luther plaveide met zijn opstand tegen het kerkelijk gezag in 1517 de weg voor de wereld zoals wij die nu kennen. Trouw reist de wereld over om de sporen van de Reformatie in beeld te brengen. Wat was de invloed van deze beweging op ons denken, op de kunsten, op taal, op wetenschap en op politiek? En wat zien we daar nu nog van? Niet alleen de religieuze sporen, ook de culturele en maatschappelijke gevolgen van de Reformatie brengt de krant in beeld. De vorige aflevering verscheen op 25 november.

Christine Eichel

Christine Eichel (1959) studeerde

filosofie, literatuur- en muziekwetenschappen en promoveerde op een studie naar de filosoof Theodor W. Adorno. Eichel heeft een keur aan publicaties op haar naam, waaronder over de invloed van het protestantisme in de Duitse cultuur ('Das deutsche Pfarrhaus. Hort des Geistes und der Macht'). Verder werkte ze als journalist bij de opiniemagazines Cicero en Focus. Ze woont en werkt in Berlijn.